

Irena Borowik (ed.)

Religions, Churches and Religiosity in Post-Communist Europe

Krakow, Zakład Wydawniczy "NOMOS", 2006., 368 p.

Knjiga *Religions, Churches and Religiosity (Religije, crkve i religioznost)* podijeljena je u tri tematske cjeline: *Religion and Social Processes in CEE (Religija i društveni procesi u srednjoj i istočnoj Europi)*, *New Religious Movements in CEE (Novi religijski pokreti u srednjoj i istočnoj Europi)* i *Reserching religion in Context (Istraživanje religije u kontekstu)*.

U navedenim tematskim cjelinama nalazi se 28 tekstova autora iz raznih zemalja i raznih disciplina, ali ujedinenih u pasioniranom bavljenju religijom. Knjiga je posvećena Eileen Barker, profesorici emeritus s London School of Economics.

Prvo poglavlje započinje tekstom autora Włodzimierza Pawluczuka *Liminalna stanja u postkomunističkoj stvarnosti (Liminal States in Post-Communist Reality)*. Koristeći koncept Arnolda Gennepa ovaj poljski sociolog i antropolog smatra da je za jednog sociologa vrlo zanimljivo istraživati situacije u kojima se cijelo društvo ili pleme nalazi u liminalnom stanju. Gennepov koncept liminalnog stanja odnosi se na stanje kada pojedinac gubi svoj prethodni identitet i pri tom nije stekao novi. Pawluczuk taj koncept proširuje na društvo pri čemu se fokusira na neliminalna stanja kao što je revolucija, i to misleći na revoluciju u srednjoj Europi koja se dogodila 1989. godine.

Drugi je članak pod naslovom *Religioznost u srednjoj i istočnoj Europi: prema individualizaciji? (Religiousness in Central and Eastern Europe: Towards Individualization?)* dvojice autora – Detlefa Pollacka i Olafa Müllera. Autori naglašavaju kako u razvoju religije više nije dominantna paradigma sekularizacijske perspektive, nego se koriste pojmovi kao što su desekularizacija, deprivatizacija, respiritualizacija ili povratak religije. Pokušavajući dobiti empirijski uvid u socijalnu realnost i dominaciju spomenutih paradigmi, Pollack i Müller zaključuju da su alternativni oblici religijskog života u srednjoj i istočnoj Europi u porastu, pri čemu u visoko religioznim zemljama predstavljaju opoziciju crkvi, dok u više sekulariziranim zemljama ne predstavljaju opoziciju crkvi ili se čak s institucionaliziranim oblicima tradicionalne religije spajaju.

Copyright © 2007 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

Mađarski sociolog religije Miklós Tomka priložio je ovom zborniku svoj tekst pod naslovom *Katolici i protestanti u postkomunističkoj Europi (Catholics and Protestants in Post-Communist Europe)*. Dekristijanizacija Europe po Tomki nije posljedica sociokulturnog razvoja, već je odraz neuravnotežene akulturacije i anomalije. Omjer katolika i protestanata kompariran između Latvije, Češke, Slovačke i Mađarske pokazuje dvije tendencije – povećanje katolika unutar kršćanstva i smanjenje, ili čak na nekim mjestima nestajanje, protestanata. Pokušavajući objasniti navedene tendencije Tomka zaključuje kako moderno industrijsko društvo odstranjuje tradicionalne denominacijske *subkulture*.

Marjan Smrke slovenski je sociolog koji u svom članku pod naslovom *Zakrivljena margina defenzivne i ofenzivne religijske mimikrije u poskomunističkom društvu (The Sinuous Margin of Defensive and Offensive Religious Mimicry in Post-Communist Societies)* iznosi svoju teoriju religijske mimikrije koju razvija od 2001. godine. Smrke definira socijalnu ili ljudsku mimikriju kao one aktivnosti koje izvodi pojedinac ili grupa čiji je cilj povećati mogućnost uspjeha ili smanjiti mogućnost neuspjeha u datom socijalnom i prirodnom okruženju. Za mimetsku situaciju potrebno je imati socijalnog igrača koji izvodi mimikriju (*mimic*), model kojeg “mimičar” izvodi (*model*), socijalnog igrača koji će potencijalno biti zavarani (*operator*) i komunikacijske jedinice mimikrije (*mimetic signals*), pri čemu se socijalna mimikrija odvija kroz mimetske odnose u kojima se ostvaruje mimetska akcija. Smatrajući da postoji defenzivna i ofenzivna mimikrija, Smrke zaključuje da je teško odrediti distinktivnu granicu, ali isto tako ističe da je teorija socijalne mimikrije aplikabilna na religijske promjene.

Siniša Zrinščak hrvatski je sociolog religije koji u svom tekstu *Anonimni vjernici kao sociološki izazov: religije i religijske promjene u postjugoslavenskim državama (Anonymous Believers as a Sociological Challenge: Religions and Religious Changes in Post-Yougoslav States)* iznosi podatke o religioznosti na prostorima bivše Jugoslavije i to komparirajući ih među državama i kroz vrijeme (prije transformacije i poslije nje). Zrinščak pokušava ocrtati socijalne procese u kojima se iznjedrila kategorija koju naziva “novim vjernicima”. Ta nova religioznost potaknuta je socijalnim procesima, ali pri tome sa sobom ne nosi prave promjene u religijskoj orijentaciji. Stoga je, zaključuje Zrinščak, potrebna etnografija religijskih vjernika u postkomunističkim društvima kako bismo shvatili odnose socijalnih procesa i religijskih orijentacija, odnosno povezanost socijalne egzistencije i religije.

Poljski sociolog religije Janusz Mariański autor je teksta *Religioznost poljskog društva iz perspektive sekularizirane Europe (The Religiosity of Polish Society from the Perspective of Secularized Europe)*. Iznoseći nekoliko hipoteza (hipoteza dezintegracije crkvene religioznosti, hipoteza nepromijenjene religioznosti u promjenjivom društvu, hipoteza revitalizacije religije, hipoteza višesmjernih promjena unutar religioznosti) ili bolje rečeno teorijskih stavova o religioznosti u Poljskoj, Mariański pokušava shvatiti ulogu Poljske u Europskoj uniji. Zaključuje da povezanost i utjecaj modernizacijskih mijena zapadnog društva utječe na promjene u Poljskoj, ali da će Poljska u tom europskom kontekstu ipak biti poseban slučaj zbog značajne uloge religije u socijalnom životu.

Bjeloruska sociologinja Larissa Titarenko nastoji kroz određeni teorijski okvir i historijsku utemeljenost opisati situaciju u Bjelorusiji u članku *Religija i socijalni procesi u poslijesovjetskoj Bjelorusiji (Religion and Social Processes in Post-Soviet Belarus)*. Ističući promjene u religioznosti bjeloruskog društva, zaključuje da nema jednostranog pokušaja objašnjenja situacije u toj zemlji. Oživljavanje religije nakon raspada Sovjetskog Saveza, porast nove religioznosti, porast novih religijskih pokreta samo je dio religijske slike bjeloruskog društva u kojem religija ima ideološku ulogu političkih elita koje nastoje društvo uroniti u tradicionalni konzervativizam.

Religijske promjene u Slovačkoj i Češkoj Republici nakon "baršunastog razvoda" (Religious Changes in Slovakia and the Czech Republic after the "Velvet Divorce") tekst je slovačke sociologinje Adele Kvasničkove. Koristeći podatke iz popisa stanovništva iz 1991. i 2001. godine, autorica dokazuje kako niti 75 godina zajedničke države nije uspjelo izbrisati religijske razlike koje postoje između tih dviju država i društava. Slovačka pokazuje porast, a Češka pokazuje opadanje broja vjernika. No, autorica je svjesna da se navedena razlika u trendovima ne može objasniti isključivo kroz dihotomiju sekularizacije i desekularizacije, već da su potrebni neki drugi teorijski okviri. Religijska razlika između Slovačke i Češke po Kvasničkovoj potvrđuje popularnu Huntingtonovu tezu kako religijske razlike stvaraju granice.

Drugi dio knjige naslovljen *Novi religijski pokreti u srednjoj i istočnoj Europi (New Religious Movements in CEE)* započinje tekstem Istvána Kamarása – *Usporedba religioznosti, životnih stilova i ukusa između dviju Krishna vjerskih grupa u Mađarskoj (Comparison of Religiosity, Life-Style, and Taste between Two Krishna-Believer Groups in Hungary)*. U Mađarskoj postoje tri Krishna vjerske grupe – ISKCON je najveća i iz te zajednice su se odvojili Mađarska Vaisnavaska grupa (koja slijedi Govindu Maharaja) i Mađarska brahmanska misija koja se odvojila od prethodne. Istražujući svjetonazorsku i vrijednosnu orijentaciju (religioznost, odnos prema "svetim stvarima", vrijednosni sustav i životni stil, slobodno vrijeme, stav prema umjetnosti i razinu umjetničkog ukusa) ISKCON-a i Mađarske brahmanske misije, autor ističe razliku između pozicija na liniji istočnjačke kontemplativnosti i zapadnog asketicizma, pri čemu Mađarska brahmanska misija u isto vrijeme prihvaća svijet u kojem živi, ali ga i odbacuje, pa se zapravo smješta negdje u sredini.

Nije dječja igra: pokušaj analiziranja broja članova novih vjerskih pokreta u Mađarskoj (Not a Child's Play: An Attempt to Analyze Membership Figures for New Religious Movements in Hungary) tekst je mađarskog sociologa Pétera Törőka. Eileen Barker rekla je kako "... pokušati pristupiti opsegu pokreta izgleda kao dječja igra onda kad se čovjek okrene pitanjima koja se odnose na broj članova". Opasnost u istraživanjima je u tome da vlastita procjena novih religijskih pokreta ide prema povećanju brojki. Uspoređujući rezultate vlastitog istraživanja i komparirajući ih s rezultatima iz popisa stanovništva, autor dobiva podatak da je otprilike četiri puta manji broj po popisu stanovništva od broja iz autorova istraživanja.

Dvojica slovenskih sociologa Aleš Črnič i Gregor Lesjak autori su članka *Sustavna studija novih religijskih pokreta – slučaj Slovenije (A Systematic Study of New Reli-*

gious Movements – The Slovenian Case). Odredivši ciljeve istraživanja, uz kratku eksplanaciju strukture istraživanja kojeg su proveli, autori prezentiraju nalaze na koje su naišli, bacajući svjetlo na odnos novih religijskih pokreta i države. Smatrajući kako se država ne odnosi baš prijateljski prema tim alternativnim religijama, Črnič i Lesjak kažu kako se ne može reći da se u Sloveniji krše vjerska prava, ali kako je religijski prostor ipak tenzičan.

Religiologinja Marina V. Vorobjova napisala je članak *Novi religijski pokreti i Rusija – biti ili ne biti? O problemu prioriteta u suvremenoj ruskoj populaciji (New religious Movements and Russia – To Be or Not to Be? On the Matter of Priorities among the Contemporary Russian Population)*. Novi religijski pokreti u Rusiji su u nepovoljnijem položaju nego u većini zemalja srednje i istočne Europe. Promatrajući odnos politike, medija i ruskog društva prema novim religijskim zajednicama, Vorobjova zaključuje kako se država nastoji odvojiti od “sekti” jer ih smatra direktnom prijetnjom sebi.

Tadeusz Dóktor napisao je tekst *A Typology of New Religious Movements and Its Empirical Indicators* u kojem je, koristeći teoriju religije Rodneya Starka i Williama S. Bainbridgea, pokušao tipologizirati nove religijske pokrete na temelju odnosa koncepta o konvencionalnoj religijskoj tradiciji i koncepta o tenzijama sa sociokulturnim okruženjem. S obzirom na te koncepte, religijski pokreti mogu se locirati prema njihovoj otvorenosti inovacijama ili antagonizmu prema dominantnoj religiji i na sekte koje su visoko tenzične, te crkve koje su manje tenzične. Dóktor smatra da se Stark-Bainbridgeova teorija religije može dobro primijeniti na diferencijalnu regrutaciju u različite tipove pokreta. Na temelju istraživanja konceptualiziranog iz spomenute teorije kojeg je i proveo, autor zaključuje da postoji statistički značajna razlika među članovima koji pripadaju grupama visoke inovacije i grupama niske inovacije, te kako dimenzija napetosti bolje diferencira tipove pokreta.

Zbigniew Pasek u tekstu *State and Local Government Policies towards New Religious Movements in Poland, 1989 – 2004* iznosi pregled politika poljske države prema novim religijskim pokretima. Poljska je potpisala konkordat sa Svetom Stolicom kojim se uređuje odnos Katoličke crkve i države i koji radi svoje ekskluzivnosti diskriminira ostale religijske zajednice. Pasek smatra kako se mora ponovno pregovarati oko navedenih ugovora te da se država mora prema svim religijskim zajednicama postaviti jednako. Isto tako ističe da trenutačno snage za promjene u Poljskoj nema jer se svaki pokušaj da se smanje ovlasti Katoličke crkve doživljava kao napad na nju.

Promjena nečije vjere i pristup novoj religijskoj kulturnoj okolini religijska je konverzija. Promjena može ići u smjeru da osoba od nevjernika postaje vjernikom, da prelazi iz jedne religije u drugu, ili da prestaje biti vjernikom. Pitanje je mijenja li se u konverziji i identitet? Odgovor na to pitanje u ovom zborniku pokušala je dati Maria Libiszowska-Żółtkowska u tekstu *Religijska konverzija – nastavljanje ili promjena identiteta (Religious Conversion – Continuation or Change of Identity)*. Religijski konvertit u svakom slučaju mijenja svoj način života pri čemu mijenja

navike, uvjerenja, vrijednosti, obrasce ponašanja, autoritete i referentne grupe. Autorica smatra da se socijalni identitet, koji je po Giddensu reflektivna projekcija, u konverziji mijenja, i to dramatično. Dramatično znači da se u usvajanju novog referentnog životnog okvira odbacuje stari, pri čemu često obitelj i prijatelji "odbace" religijskog konvertita.

Kulturni šok među misionarima novih religijskih pokreta u Poljskoj (Culture Shock among Missionaries for NRMs in Poland) tekst je psihologinje religije Haline Grzymala-Moszczyńska. Autorica u ovom tekstu nastoji istražiti razne aspekte kulturnog šoka kojeg dožive misionari kada stižu u Poljsku gdje trebaju vršiti svoju religijsku misiju. Kroz otprilike godinu dana osobe koje zbog nekih razloga dolaze u novu kulturu mogu iskusiti pet faza: 1. faza "medenog mjeseca", 2. faza dezintegracije, 3. faza reintegracije, 4. faza autonomije i relativističkih stavova, 5. faza interdependencije. Istraživanje koje je provela autorica na inicijativu Eileen Barker pokazuje kako misionari ne proživljavaju prvu fazu. Jedina im je barijera jezik koji pokušavaju u što kraćem vremenu savladati.

Katarzyna Zielińska autorica je članka *Sloboda religije i vjerovanja u Poljskoj – ideologije i realnost (Freedom of Religion and Belief in Poland – Ideologies and Reality)*. Analizira odnos Katoličke crkve i države, te stav Katoličke crkve prema novim religijskim organizacijama. Autorica napominje da su religijske i vjerske slobode zaštićene poljskim ustavom, ali i upozorava da izraziti negativan stav Katoličke crkve prema novim religijskim pokretima uzrokuje da se taj stav širi i na cijelu populaciju, te time postaje općedruštveni stav u Poljskoj.

NLO na selu: slučaj Wylatowo, Poljska (UFO in the Countryside: The Case of Wylatowo, Poland) tekst je kulturne antropologinje Dorote Hall u kojem se istražuje kako se u selu Wylatowo nakon navodne pojave neidentificiranih letećih objekata i krugova u žitu potaknuo ufološki diskurs koji ipak nije bio tako nov, već je reanimirao strukture tradicijskog ponašanja i spiritualnosti.

O *New Ageu* u ovom zborniku pisala je Anna E. Kubiak u članku *New age – mitizirajući stare mitove (New Age – Mythicizing Old Myths)*. Polazeći od konstatacije Eileen Barker kako u *New Ageu* ne postoji ništa novo što već nije bilo predstavljeno u *Older Ageu*, te kako je sve to dio individualnog *bricolagea*, Kubiakova predlaže koncept složenih mitova koji sugeriraju kako zapravo obuhvatiti nova lica religijskog života.

Zadnji članak u ovom poglavlju je *U dilemi – istraživanje novih religijskih pokreta (In a Dilemma – Research on New Religious Movements)* Szymona Beźnica u kojem iznosi nekoliko metodoloških i etičkih dilema koje prate proces istraživanja religije. Dileme proizlaze iz činjenice da je kategorija novih religijskih pokreta vrlo često visoko diferencirana i kompleksna.

Treći dio knjige *Istraživanje religije u kontekstu (Researching Religion in Context)* započinje tekstom domaće autorice Dinke Marinović-Jerolimov *Tradicionalna cr-*

krvena vjerovanja i alternativna vjerovanja u Hrvatskoj (Traditional Church Beliefs and Alternative Beliefs in Croatia). Marinović-Jerolimov zanima u kojoj mjeri su alternativna vjerovanja prihvaćena uz tradicionalna crkvena vjerovanja. Činjenici da je Hrvatska jedna od najreligioznijih zemalja u Europi u grupi s Poljskom, Irskom i Rumunjskom (Transilvanijom) prethodila je promjena koja se zbilila nakon 1990-e. Ali kakva je religioznost posrijedi? Iznoseći zanimljive rezultate dobivene iz istraživanja u sklopu projekta *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj* (2004.) autorica zaključuje kako su crkvena vjerovanja strukturirana i hijerarhizirana, a da su alternativna vjerovanja sve više prihvaćena, što znači da se može govoriti o dezintegraciji dogmatskog sustava, odnosno o privatizaciji vjerovanja.

Drugi tekst u ovom dijelu knjige također je rad hrvatske sociologinje religije Ankice Marinović Bobinac pod naslovom *Religiozno iskustvo i tradicionalna religioznost u Hrvatskoj (Religious Experience and Traditional Religiosity in Croatia)*. Marinović Bobinac nastoji prikazati rasprostranjenost religijskog iskustva pri čemu dolazi do općeg zaključka da postoji korelacija između raznolikih religijskih iskustava i religijske pripadnosti, te korelacija između religijske samoidentifikacije i religijskog iskustva unutar konteksta tradicionalne katoličke religioznosti.

Civilna ili etnička religija: slučaj Mađarske (Civil or Ethnic Religion: The Case of Hungary) tekst je Attila K. Molnára u kojem pokazuje kako je zapravo razlika između zapadne Europe i srednjoistočne Europe u tome što se u prvoj politička zajednica oslanja na državu, dok se u potonjoj oslanja na etnicitet i kulturu. Etnička religija je širi pojam od civilne religije, te autor u svojem tekstu nastoji objasniti koji je pojam primjenjiviji kad se govori o Mađarskoj.

Tekst Jasmine Glišić *Srpska pravoslavna crkva slijedeći 5. listopada 2000. demokratske promjene u Srbiji (The Serbian Orthodox Church Following the 5th of October 2000 Democratic Changes in Serbia)* analizira situaciju kada je u Srbiji s uspjehom skinut s vlasti Slobodan Milošević, pri čemu pokušava potvrditi temeljnu tezu kako Srpska pravoslavna crkva u postkonfliktnoj Srbiji remeti demokratski poredak i razvoj civilnoga društva.

U članku Sergeja Flerea *Sudski pregled religijskih pitanja od strane ustavnog suda Slovenije; prijeporni položaj Katoličke crkve u središtu pozornosti (Judicial Review of Religious Issues on the Part of the Constitutional Court of Slovenia; The Contentious Position of the Roman Catholic Church in the Center of Attention)* u kojem se iznosi pregled sudskih odluka Ustavnog suda u nekoliko slučajeva Katoličke crkve, zapravo se zanimljivo spaja sociologija religije i sociologija prava. Flere primjećuje kako ne postoji konzistentnost u pravnom i načelnom stavu Ustavnog suda Slovenije prema Katoličkoj crkvi, ali kako postoji razlika između prvog izabranog sastava Ustavnog suda i drugog.

Urednica ovog zbornika Irena Borowik u članku *Pogled na Katoličku crkvu iz perspektive biografske naracije poljske mladeži (The View of the Roman Catholic Church from the Perspective of the Biographical Narratives of Polish Youth)* iz bio-

grafija mladih ljudi izdvaja stavove prema crkvi, pri čemu koristi kvalitativnu metodologiju. Zaključuje kako je stav mladih prema Rimokatoličkoj crkvi uglavnom negativan.

Litavska autorica Milda Alisauskiene u članku *Uspon religije u postkomunističkom društvu: slučaj grada Visiginasa u Litvi (The Emergence of Religion in a Post-Communist Society: The Case of the City of Visaginas in Lithuania)* iznoseći podatke o religijskoj situaciji u gradu Visiginasu pokušava razumjeti ulogu religije u postkomunističkom društvu, te kako je usprkos intenzivnoj i nametnutoj sekularizaciji moguć opstanak različitih religija na istom prostoru.

Zadnji članak ovoga zbornika je tekst *Modernitet u zrcalu apokaliptičnog imaginarija (Modernity in the Mirror of the Apocalyptic Imaginary)* autorice Dominike Motak, koja teorijski i refleksivno kroz diskurs moderne nastoji prikazati duh vremena. Citirajući Waltera Benjamina (za kojeg bismo slobodno mogli reći premalo citiranog) završava ovaj zbornik riječima da “nikad nije bilo ere koja nije smatrala sebe modernom i nije vjerovala sebi da stoji na rubu litice”.

Za ovaj zbornik ne bismo mogli reći da je interdisciplinaran, ali bismo mogli reći upravo da je discipliniran i to u smislu učenja, analiziranja, sintetiziranja i prikazivanja odnosa društva prema religiji. Značenje zbornika je u tome što je obuhvaćen široki dijapazon tema i pristupa, a njegova vrijednost je u aktualnosti, iscrpnosti, edukativnosti, te teorijskom i metodološkom šarenilu. No, vrijednost je u još nečemu što je u uvodu spomenuto – knjiga je posvećena engleskoj sociologinji religije koja je svojim intelektualnim, stručnim i ljudskim angažmanom, te ogromnom erudicijom komunicirala sa sociolozima religije, religiolozima, teolozima i ostalim intelektualcima koji se bave religijom, te ih na taj način potaknula da joj se i ovim zbornikom zahvale. U svakom slučaju radi se o knjizi kojoj će se učenjaci koji se bave religijom često vraćati.

Branko Ančić